

ДЕБЪРСКО БЛАГОТВОР. БРАТСТВО

XXV. №. 57

ГРАДЪ ДЕБЪРЪ
И
НЕГОВОТО ОСНОВАВАНЕ

ПЪРВО ПРИЛОЖЕНИЕ НА
ПЕРИОДИЧНОТО СПИСАНИЕ
„ДЕБЪРСКИ ГЛАСЪ“

СТ. СТАМАТОВЪ
ПОЛКОВНИКЪ О. З.

СОФИЯ, 1938 г.

Посвещавамъ настоящия
трудъ на покойния почетенъ
братственъ членъ, основа-
тель, пръвъ даритель и заве-
щатель на фонда

« Дебърски гласъ »

Кипро С. Симоновски.

Атора

Нищо не струва онзи, който
не е полезенъ никому.

ДЕКАРЪ

ГРАДЪ ДЕБЪРЪ

Най-западния градъ въ Македония е гр. Дебъръ. Лежи въ политъ на Кърчинскитъ южни разклонения, близо до втичането на р. Радика въ р. Черни-Дримъ¹⁾ или въ източния край на покрайната „Горни-Дебъръ“, която въ последно време е добила име „Поле“ по топографически характеръ на мѣстността, спрямо околнитъ ней покрайнини.

Града Дебъръ, заедно съ околната мѣстность, образува една котловина, заобиколена съ планински гребени, която отъ западна посока е открита. Отъ тая посока духатъ вѣтрове, идящи отъ Адриатическо море, които зимно време топятъ снѣговетъ, а лѣтно време донасятъ дъждове.

Разположенъ на единъ скатъ съ юго-западна посока, има амфитеатраленъ видъ, съ всички хигиенични условия: *климатъ, слънце и вода*. Стои на 700 м. надъ морското равнище и въпрѣки това има прекрасенъ умѣренъ климатъ. Въ неговата околность, село Райчица, името на селото дава понятие за райска околность, вирѣятъ най-хубавитъ лозя и гроздето напълно узрѣва.

За пѣтника Дебъръ представлява привлекателна картина. Склоноветъ отъ високитъ планински бърда на Кърчинъ, Пашина ливада и Тикварци, които го заграждатъ отъ северна и северо-източна посока, по върховетъ на които се издигатъ малки черквици, кждето дебранитъ християни, по веднѣжъ въ годината се събиратъ на събори, разнообразятъ тази картина. На високото бърдо се издига черквица „св. Илия“ — 1314 м., а на друго — близо до града, черквицата „Преображение“, която още се нарича „Пиянечка черква“ — тукъ е старинното село „Пиянецъ“. Въ северо-източна посока наоколо 500 м. надъ града, кацнало като орлово гнѣздо селцето Градецъ, наречено още „Градъ-Елевци“ или „Татаръ-Елевци“. А далечъ, точно въ северна посока, стърчи върха „Кърчинъ“ — 2345 м., на поляната на когото се бѣлѣе черквицата „Преображение“, която жестоката гранична линия пресича на две — вратата — въ албанска, а олтара — въ юго-славянска територия.

¹⁾ По славянски Дримъ, по албански Дринъ, по старому Drilon — Иречекъ, история на българитъ, стр. 63. Мѣстното население казва Дримъ.

По благоустройство града Дебър не може да се похвали, както всички турски градове — тѣсни, криви съ калдърѣмъ послани улици, гѣсто построени, за по-голѣма съседна сигурност, кжщи отъ каменна и дървена конструкция, безъ никакви особени площади.

Войнитѣ, а особено общо-европейската такава, разориха тоя градъ. Следъ тази война, турското население, което бѣше малко, биде разпиляно, албанското, по-голѣмата частъ, избѣга въ съседна Албания, а българското, сжщо, по голѣмата частъ, се пресели въ България. Така, че днесъ въ града Дебър остана онова, което нѣма възможностъ да се изсели.

По население едва ли е останало 5,000 жители отъ 20,000 такива въ турско време.

Политическата граница между Албания и Югославия, която мина въ неговитѣ предградия, между 4—5 клм. отъ юго-западъ, западъ и северо-западъ, отне му голѣмия интерландъ за видния и прочутъ дебърски пазаръ, който държеше четвърто мѣсто следъ пазаритѣ: Солунъ, Скопие и Битоля.

По географско мѣстоположение, града Дебър, въ западната половина на Балканския полуостровъ, както и въ европейска турция, заемаше централно мѣсто въ Десаретската низина, по отношение околнитѣ градове: *Скопие, Призренъ, Дурацо, Тирана, Елбасанъ, Охридъ и Битоля*. Сжщо така той стоеше на кръстопжтищата по отношение горнитѣ градове, и на главния пжтъ „*Via Egnatia*“ — *Дурацо — Скопие*. Сжщевременно града Дебър бѣше мутесерифлъкъ, независимъ отъ никой вилаетъ и обгръщаше всички покрайнини отъ дветѣ страни по срѣдното течение на р. Черни-Дримъ отъ: Струга до Призренъ, отъ Тирана до Кичево и отъ Елбасанъ до Гостиваръ, — единъ голѣмъ окръгъ отъ 300 села безъ други градове и пазари. Всичко това му придаваше голѣмо значение въ търговско отношение. Безостановачни кервани се движеха въ разни посоки — отъ изтокъ за Дебър и Албания и обратно чакъ до Солунъ. По склоноветѣ на: *Корабъ, Кърчинъ, Бистра, Стогово, Радучъ и Вишарица*, пасеха надъ 300,000 овце и не по-малко отъ 20—25,000 едъръ добитѣкъ. За тоя добитѣкъ само солъ трѣбваше да се донесе отъ Албания и продаде на пазара въ Дебър до 500—600,000 кгр. А продукта отъ: сирене, масло, вълна, кожи, шаякъ и др. трѣбваше да се разнесе по цѣла Македония, чакъ до Цариградъ. Прибавете и колониала, житни храни и други потрѣби, вие ще си представите, каква търговия е вършелъ града Дебър и какво той е представлявалъ въ пазаренъ день — недѣля, на двата южни отъ града площади-пазари. Резултатъ на тая живостъ, въ търговско отношение, благосъстоянието на градъ Дебър, бѣше станало пословично: „*Ако Цариградъ изгори, Дебър може да го построи*“, а „*ако Дебър изгори, Цариградъ се продава*“. Нека се забележи, че турската властъ и албанското разбойничество, не бѣха въ състояние да унищожатъ

онова благосъстояние, което имаха града Дебъръ и неговия окръгъ. После, обедне населението. Така, че ако се говори за бедностъ, то нея я има днесъ въ Дебъръ и Дебърско. Блаженно време отлете безвъзвратно и остана само споменъ въ по-старото поколѣние.

Спомнямъ си, като момче, въ село бѣше пристигналъ отъ Дебъръ единъ албанецъ съ нѣкакво поръчение отъ бегътъ на селото. По тоя случай, кметътъ на селото бѣше събралъ азитѣ и разговаряха по известни въпроси. Не зная по каквъ поводъ стана дума за Дебъръ. Чухъ, че албанеца каза: *„Орѣ кѣфали морѣ, това диялитъ (момче) кѣе знае морѣ, жими въра, оти тамъ е било градъ. Худудъ (граница), кѣе биде морѣ, Худудъ“.*

Като си припомня всичко това и като виждахъ простотата на албанеца, чудя се сега на неговото пророчество. Вѣрно, не само граница стана тамъ, но и отъ града Дебъръ не остана нищо, а и отъ онова, съ което Дебърско се славеше.

Разнитѣ басни за произхода на думата „Дебъръ“ нѣматъ нищо общо съ наименованието на гр. Дебъръ¹⁾.

Града Дебъръ е получилъ името си отъ покрайнината, въ която лежи.

Споредъ Иречека — „История Болгаръ“, стр. 66 думата Дебъръ произлиза отъ „Дѣбръ“, т. е. *долина* — лат. *Deboros*. Това показва, че думата не е отъ славянски произходъ. А, че това е вѣрно, се вижда отъ поясненията, които дава Г. Баласчевъ въ книгата си: „Най-старата Словенска държава на Балканския полуостровъ презъ VII и VIII“ в. в., стр. 15. Думата „Дебъръ“ произлиза отъ : *Де-бара, Ди-бара, Ди-бра*, остатъкъ отъ трако-илиро-романски елементъ въ Словения. А споредъ свидетелството на Антонини Плезински, знае се, че дори до края на VI в. сл. Хр. тракийския езикъ се говорилъ изъ планинскитѣ покрайнини на полуострова.

Нѣщо повече, думата „Дебъръ“ е позната на историята и отъ преди Христа. Така, въ „История Унновъ“ на стр. 86 е казано: „Въ 268 год. преди Христа, въ царуването на императора Клавдия, Готитѣ съ 6,000 кораби и 320.000 войска влѣзли въ Св. Гора, обсадили Солунъ, *дошли до Дебъръ, гдето ги ударила римската конница* (к. н.) и ги подгонила до Нишъ, гдето ги пристигналъ Клавдия“. Отъ това излиза, че думата „Дѣбръ“ видоиз-

¹⁾ Въ сръбското списание „Братство Св. Сава“, книга 19, год. VIII отъ М. М. Велић — учителъ, намираме единъ разказъ за произхода на думата „Дебъръ“. Кираджитѣ викали на конетѣ „Дибре“, „Де-бре“ — станало на Дебъръ. Сжщото това предание е дадено и въ в. „Дебъръ“, бр. 10 отъ 6. VIII. 1906 г.

мѣнявана въ последующитѣ епохи на историята въ: *Дебри*, *Дебъръ*, *Дебрѣхъ* (форма отъ предложенъ падежъ), *Дебория* (двойствено число), е остатъкъ отъ пра-пражителитѣ на тия мѣста и съ което име се е наричала цѣлата *долина* (deboros), покрайнина, по дѣсния брѣгъ на р. Черни-Дримъ, отъ долното течение на р. Радика до покрайнината Люма Рѣка или до р. Велешница, притокъ на р. Черни-Дримъ — граница на Св. Стефанска България.

Споредъ географското положение на тая *долина*, покрайнина, спрямо течението на р. Черни Дримъ, извора на която е Охридското езеро, южната половина е добила име „*Горни Дебъръ*“, а северната „*Долни-Дебъръ*“. Думата „*Дебория*“ — двойствено число, е изразявала двата — Горни и Долни Дебъръ. Тя и днесъ се употребява.

Отъ всичко казано до тукъ личи, че думата „*Дьбръ*“ и нейнитѣ видоизмѣнения, е име давано на *мѣстность* покрайнина, но не на *пунктъ* — *градъ* или *село* — въ *Горни* или *Долни Дебъръ*¹⁾.

Въ 1873 год. дебърския валия Хусни паша, избралъ селото *Пешкние* или *Пешкопие* за срѣдище въ покрайнината Долни-Дебъръ и седалище на каймакамлъкъ. Построилъ казарма на два етажа за 800 човѣка, свързалъ го съ телеграфъ съ гр. Дебъръ и го нарекълъ по български — „*Долни-Дебъръ*“, по турски — „*Дебрей-зиръ*“, а по албански — „*Дибра-поцъ*“, за разлика отъ: „*Горни-Дебъръ*“, „*Дебрей-баля*“ и „*Дибра-епъръ*“. Отъ тогава въ официалнитѣ турски книжа, градчето Пешкопие се наричаше *Долни-Дебъръ*“.

Къмъ Дебърския мутесегифлъкъ бѣше придадена и *Матската областъ*, която по-рано бѣше къмъ Шкодранския вилаетъ. Турската управа направи това съ цель да намали влиянието на българския елементъ и увеличи онова на албанския. Въ замѣна на това не влизаха административно подъ Дебъръ, спадащитѣ къмъ Дебърското черногорие или Дебърската малесия: *Люсня* (Люзния), *Мухури* и *Кидна*, които бѣха отдѣлни байраци.

Ястребовъ, като руски консулъ въ Призренъ, около 80-а година на миналото столѣтие, обикаля цѣло Дебърско и съседнитѣ му покрайнини съ цель да установи:

1. Седалището на *Дебърската епископия*;
2. Мѣстото на старата крепостъ „*Святиградъ*“ и
3. *Кога градъ Дебъръ е билъ основанъ*.

¹⁾ И споредъ Иречека, стр. 63, разбира се мѣстность или покрайнина: „полунезависима планинска страна, около 10 мили дължина — „Дибра“ или „Дебра“, която се простира по течението на р. Дримъ“.

Понеже тия три въпроса често се свързват по мѣсто и време, той ги разглежда както му сж представляватъ: отъ разкази на стари хора, отъ негови лични издирвания и отъ исторически документи, представени отъ разни автори.

Тия три въпроси, отъ старитѣ автори, сж страшно разбъркани и за да се установи нѣщо положително, ще трѣбва по-обстойно разглеждане.

Ние ще спремъ нашето внимание върху въпроса, който ни занимава — *кога е основанъ гр. Дебъръ*, като другитѣ два ги оставимъ. Тѣ ще бждатъ докоснати до толкова, доколкото тѣхното зачекване би пояснило мисълта.

Професоръ Снѣгаровъ — „История на Охридската архиепископия“, стр. 192 пише: „Въ хрисовулитѣ на Василий II Българоубица, не се споменава градъ Дебъръ, навѣрно той по-късно е образуванъ“. Хрисовулитѣ на Васили II, предадени на първия архиепископъ на Охридската архиепископия, Иоана Дебрининъ, сж отъ 1020 година. Значи въ 1020 г. града Дебъръ не сжществувал.

Дебърската епископия е открита къмъ края на XI вѣкъ или най-късно къмъ 1090—1100 год. Седалището на тая епископия е било въ Долни-Дебъръ, — градчето Пешкопие, което е получило името си отъ епископията. Тогава града Дебъръ не е билъ основанъ — Снѣгаровъ, 192.

Ястребовъ — „Стара Сърбия и Албания — путевия записки — Споменик Српска Кралевска академия“ — кн. 41, пише: „Споредъ *Паганела* (22) и *Пукевила*, тоя градъ (Дебъръ) и въ времето на Скендербега не е сжществувалъ“. Скендербегъ почналъ войната съ турцитѣ въ 1444 до 1467-8 год. Значи и презъ 15 в. града Дебъръ не сжществувал.

Дюпенсетъ — стр. 33 пише. „Скендербегъ, като избѣгалъ отъ Нишъ, за 7 дена пристигналъ въ града Горни-Дебъръ, градъ, който е билъ *първото владение на баща му*“ (к. н.).

Че Скендербегъ пристигналъ за 7 дена отъ Нишъ до Дебъръ, може да е вѣрно, но не въ гр. Дебъръ, а въ покрайнината Дебъръ. А споредъ Макушева — „Историческія разисквания о славянахъ въ Албаниі въ средній вѣкъ“, изследванията на когото по тия въпроси се считатъ за най-достовѣрни и авторитетни, на стр. 84 пише:

„Кастриотитѣ никога не сж владѣли Дебъръ и Святия-градъ“ — „Дибри съ Светоградомъ никога не принадлежавше кастриотичамъ. Владетели Дибри били Комнени“. А Ястребовъ добавя: „Дибрами съ теперешнею дебърскою Малесию владели Комнени“, — стр. 243.

Следъ разпадането на царъ Душановото царство, сегашно Дебърско, е било раздѣлено между Вулкашиновото царство и феодала отъ Комненитѣ. Единъ отъ тия Комнени е и *Мойсей-Ком-*

ненъ-Голъми-Дебърски. Той е владѣтел: Елбасанско, Черменика, Голобърдо, Дебърското-Черногорие (сегашнитѣ Грика-маде и Грика-вогелъ) и Дебърята (Горни и Долни Дебъръ).

Границата между тия двама владетели, въ Дебърско, е минавала, идеяки отъ Мокра-планина: в в. Вишарица и Радучъ за моста Спилие на р. Черни-Дримъ. Отъ тамъ продължава по Удово и Вѣнецъ, презъ сегашното мѣстоположение на гр. Дебъръ за върха Кърчинъ. Д. Ризовъ — „атласъ — Българитѣ въ тѣхнитѣ исторически, етнографически и политически граници“ — 1917 г. стр. 14. Христо Милевъ — „Карта на второто българско царство“.

Следъ смъртъта на Крали Марко 139(4)5 г., Турцитѣ завладяватъ земитѣ му. Западнитѣ покрайнини принадлежащи на Дебърско: *Дримколъ*, *Жупа* и *Мала-Рѣка*, завладява феодала Мойсей-Комненъ-Голъми-Дебърски.

При завладяването на Дебърско и Албания отъ турцитѣ, въ борбата съ албанскитѣ феодалы, първитѣ стражения ставатъ въ Дебърско, което се защитава отъ своя феодалъ Мойсей-Комненъ-Голъми-Дебърски и Лазаръ Славянинъ.

Първото стражение става въ 1444 г. въ *Дримколъ* — крепостъта „*Заградъ*“ при сегашното село Модричъ. Турцитѣ сж разбити. Второто стражение става въ 1448 г. въ равнината, „*Оронище*“. Турцитѣ претърпѣли голъми загуби — $\frac{1}{3}$ отъ армията. Въ 1449 г. самъ царъ Муратъ обсажда крепостъта „*Святиградъ*“, която се намирала въ покрайната *Жупа*, при сегашното село Коджаджикъ и която можѣ да превземе само чрезъ измама. Следователно Кастриотитѣ не сж владѣтели Дебърско.

Барлета, който пише афтобиографията на Скендербега, приблизително единъ вѣкъ следъ неговата смъртъ — въ 1577 г. *ulvidi ipsa* p. 93) Казва, че: „Самъ той билъ въ града Горни-Дебъръ“.

Ястребовъ, на когото казаното отъ Барлета се вижда странно на стр. 136 добавя, че въ това време, т. е въ времето на Барлета, не е имало нито *Долни*, нито *Горни-Дебъръ*. На мѣстото на Долни-Дебъръ, въ старо време е било единъ видъ градецъ, нареченъ „*Пешкниче*“ или „*Пешкопие*“, а на мѣстото на Горни-Дебъръ е било село което се наричало „*Оровникъ*“. По разказитѣ на стари албанци, града Дебъръ споредъ „*Сиджила*“ — турския кю-тукъ, е запазилъ мѣстото на селото: *Оровникъ*, *Орховникъ*, *Охровникъ*, *Ореникъ*, както тѣ сж го произнасяли, различно. Мустафа Пуфъ отъ Люсна е казалъ на Ястребова, че името *Оровникъ* е носила мѣстността, която заема сегашния градъ Дебъръ на два часа разстояние на северъ, почти до селото Граждани.

Дюпенсетъ, поставя равнината „*Оронище*“ въ покрайнината Долни-Дебъръ — погрешно.

Паганелъ, нарича мѣстото на погрома на турскитѣ войски „*Ореше*“.

Ястребовъ казва, че това „Оронище“, „Ореше“ е „Оровникъ“, мѣстото на сегашния градъ Дебъръ.

Но Ястребовъ не ни казва, кога е станало преименованието му отъ Оровникъ на Дебъръ. Отъ описанието, казва на пжтешественика географа *Акрополита* (въ Албания и обратно въ 1257 г.), който на пжтъ отъ Драчъ презъ Мать (Матисъ), *въ Дебъръ (Дебъра) билъ принуденъ да остане повече отколкото е тръбвало, вследствие на това, че пжтьтъ не билъ безопасенъ отъ възстанали жители* (к. н.) глава 67. Отъ това Ястребовъ вади заключение, че градътъ Дебъръ въ XIII вѣкъ вече съществува — стр. 137.

Личи ясно, че Ястребовъ изпада въ противоречие — веднѣжъ той не е съгласенъ съ казаното отъ Барлета, че „той билъ въ града *Горни-Дебъръ*“, това е било въ 1577 г. или презъ XVI в., а самъ той вади заключение отъ това, което е станало при пжтуването съ географа *Акрополита*, че *града Дебъръ въ XIII в. съществува*.

Ако отъ израза на пжтешественика: „въ Дебъръ билъ принуденъ да остане“, се разбира града Дебъръ, а не покрайнината, то ние такива доказателства може да посочимъ и отъ XII, па даже и отъ XI вѣкъ.

Арабскиятъ ученъ *Идризъ*, който въ 1153 г. привършва описанието на Византийската империя пише: „Пжтьтъ *Via — Egnatia* за Скопие е минавалъ *отъ Драчъ — Тирана — Дебъръ*, по долината на р. Радика, мавровитѣ ханове, Горни и Долни Пологъ, чрезъ Жеденъ планина за Скопие“. Селищевъ — „Пологъ и его болгарское население“ стр. 6. А на стр. 86 добавя: „Болгарская дорога виходить *изъ верхнаго Дибра и Модрича*, чтобы оттуда вести к востоку к Скопью“.

Въ хрониката на Симеона Метафреста и Логотета отъ В. Н. Златарски — „Сборникъ народни умотворения“ кн. XXIV 1908 г. стр. 75 се говори: „Византийскиятъ императоръ Алекси Комненъ презъ пролѣтъта 1108 г. самъ се явява на военния театъръ, срещу Буюмунда Тарентийски. Своитѣ сили раздѣля на четири групи: Михаилъ Какавменъ защитава Валона и Канина, Александъръ Кавасила — „Петрула!“, *Левъ Никерита — началникъ гарнизона въ Дебъръ* (к. н.), а Евстати Комница — *проходитъ*²⁾ около Арбанъ“. Тия събития ставатъ презъ XII в.

Макушевъ, стр. 7 пише: „Въ 1040 г. Петъръ Делянъ избѣгва отъ Цариградъ, дохажда въ Скопие и повдига въстание. Българитѣ избиватъ всички гърци. При това известие Василий Синадемъ, уп-

¹⁾ „Петруля“ е укрепление което се намира въ планината „Граве“ между Тирана и Елбасанъ, въ горното течение на р. Арзень.

²⁾ Проходитъ: Булчиза и Чафа-Мура, които водятъ отъ Малесията за Мать.

равителъ на Драчъ, събира войски и отива на среща Деляна. Похода свършва неудачно: *„Въ Дебрехъ (на руски), а на български въ Дебъръ се скарватъ съ военачалника Дермокайта к. н. — 11 вѣкъ.*

Отъ изложеното личи, че Дебъръ се визира като пунктъ, презъ когото ставатъ тия движения и следователно всѣки би предположилъ, че това е градъ. Въ сжщностъ нѣма градъ съ име Дебъръ, а има само покрайнина Дебъръ.

Презъ римско време, срѣдище на Деборията е било сегашното село *„Граждани“* — римско селище. Това селище е било и крепостъ и градъ. Следъ неговото разрушение, а това трѣбва да е станало въ времето на хунското нашествие, за срѣдище е служило онова селище, кждето е била епископията — въ случая голѣмото село *„Пешкопие“*. Има признаци отъ жилищни помѣщения, въ видъ на по-голѣми постройки при селото *Еребаръ*. Прибавено и преданието, че тамъ сж живѣли крале, ще ни наведе на мисль, че тукъ, вѣроятно, е било седалището на феодала на покрайнината, следъ Граждани.

По отношение на днешното село *Заградъ*, находяще се северо-източно отъ Граждани на 2 часа пѣтъ въ планината подъ в. Корабъ, за което Ястребовъ говори, че въ Дебъръ нѣмало други градове, освенъ крепостъта носяща названието *„Заградъ“* (стр. 136) е неправдоподобно. Тоя Заградъ не е могълъ да бжде въ никакъвъ случай централното мѣсто на Деборията, нито голѣмъ градъ, а е било, вѣроятно, продуктъ на Граждани, както показва и неговото име. Имало, може би, сжщото значение за планината, както Граждани въ полето.

Нѣщо повече. Никифоръ Дучичъ въ „Спомѣникъ Српска Кралевска академия“, кн. 42, стр. 182, 183 пише: „Стариятъ градъ турцитѣ въ 16-и вѣкъ разрушили и че въ тоя градъ при черквата „Св. Никола“ била основана епископската катедра“. Отъ кжде знае това Дучичъ неупоменава. Той цитира тоя фактъ, а още съ по-голѣма самоувѣреностъ твърди, че турцитѣ основали, не много да чечъ отъ тоя градъ, новъ градъ и го нарекли Дебъръ, въ който отъ тогава и до днесъ се намира епископската катедра.

Дучичъ дълго се колебалъ преди да напише това, но на основание на Милоевича, който твърдѣлъ, ужъ, че видѣлъ стенитъ на манастира Св. Никола и старата Српска (?) епископия въ сегашната дебърска околия и намѣрилъ надписъ за сжществуването на епископската катедра. Въ потвърждение на това привежда откъслекъ отъ тоя, ужъ, сжществующъ надписъ. Ястребовъ, който обикаля тия мѣста и следъ като не намѣра нищо отъ това, на стр. 136 пита: *„Где же тотъ городъ Дебъръ о которомъ говоритъ Дучичъ со словъ Милоевича? По всей вѣроятности онъ никогда и не существовалъ“*.

Руваѣацъ, известния сръбски писателъ и критикъ, който разглежда мнението на Дучича и Милоевича, че дебърската епископия

била основана отъ *Св. Сава въ гр. Дебъръ* и която била наречена Сърбска (?), „Годишница“ II, стр. 248, не само се противопоставя, но и се старае да докаже, че това не може да бжде вѣрно. Той даже не иска да взема въ съображение авторитета на Милоевича, на когото се силае Дучичъ. Дебърската епископия не може да бжде основана отъ Св. Сава въ гр. Дебъръ, още повече, че и Св. Сава и Дебъръ, когато се учредява тая епископия, несжществуватъ.

Тая дълга история въ препирня свършва съ това, че Дучичъ въ кн. 57 на сжщото списание се отказва отъ своето убеждение, още повече, че Милоевичъ невидѣлъ самъ нищо, а всичко това му било пратено отъ неговия дописникъ отъ градъ Дебъръ. Такъвъ е билъ Цвѣтко Поповъ ¹⁾ Поповичъ, бившъ ученикъ на Милоевича.

Въпрѣки категоричното отхвърляне отъ Руварацъ и Ястребовъ дописката отъ Цвѣтко Поповъ Поповичъ до своя учителъ Милоевича, има нѣщо, което ние не можемъ да оставимъ безъ внимание — *„Стария градъ турцитъ презъ 16 в. разрушили и основали не много далечъ новъ градъ, когото нарекли Дебъръ“*, защото въ него има нѣщо вѣрно, което отъ последующитѣ пояснения ще се потвърди. Ако Ястребовъ въ издирванията по тия три въпроси прави единъ приносъ на историята, въ друго отношение се старае да насили самата история и да докаже, че тия мѣста отдавна време сж били сръбски и допустимо е шото епископията да е основана отъ св. Сава. За да не се отдалечаваме отъ въпроса, който ни занимава, ние ще помолимъ читателя да прегледа отговора по тоя въпросъ доста подробенъ, въ статията за *Дебърската епископия*.

За да може да се хвърли по-пълна свѣтлина върху въпроса *Кога е основанъ градъ Дебъръ*, азъ се обърнахъ чрезъ нашия пълномощенъ министъръ въ Турция до научния комитетъ, който пише историята на турския народъ *„Тарихи тюркъ“*, петъ обеми-сти тома, отъ която бѣха вече излѣзли, понеже излѣзлитѣ до днесъ турски истории по тоя въпросъ не говорятъ нищо. Предполагахъ, обаче, че тая история се пише по архивнитѣ данни отъ тогавашно време. Въпроситѣ, които молѣхъ за отговоръ бѣха:

¹⁾ Симеонъ Стафановъ род. отъ с. Селце — Жупа който презъ 1872—3—4 години билъ ученикъ въ гр. Дебъръ при учителитѣ Кипро Веляновъ отъ с. Вормица, Голо-бърдо и Василь Хаджийски отъ с. Лазаро-поле — Мала-рѣка, а въ 1874—5 — въ Охридъ при учителя Наумъ Филевъ, познава Цвѣтка Поповъ Поповичъ. Родомъ билъ отъ с. Модричъ — Дримколъ и се е училъ въ Сърбия. Въ 1879 г. е дошелъ въ Дебъръ за учителъ — изпратенъ за пропаганда. Въ 1880 г. е учителствувалъ въ Охридъ, гдето и се е оженилъ, а въ 1884 г. е билъ убитъ въ Петрино планина.

1. Мѣстата, кждето сж станали голѣмитѣ сражения въ 1444 и 1448 г. при завоеванието на Дебърско.

2. Мѣстото на старата крепостъ *Святиградъ*, привзимането чрезъ обсада на която е станало подъ личната команда на Султанъ Мурата II, въ 1449 год.

3. Кога Дебърско е паднало подъ турска власть?

4. Сжществувалъ ли е тогава градъ Дебъръ, нареченъ по турскитѣ официални книжа *Дебрей-балъ* и ако не, то кога е основанъ и

5. Какво е станало съ градъ *Орѣховникъ* и кжде той се намиралъ.

За жалость, указа се, че старата архива, която се е съхранявала въ едно старо здание въ гр. Бруса, преди нѣколко години единъ голѣмъ пожаръ, цѣла я унищожилъ. Останалото било продадено на книжни фабрики.

Въ географскитѣ карти на Македония за първи пѣтъ града Дебъръ съ неговото име е написанъ въ картата, издадена въ 1545 г. отъ Valvassorius-Vadaginus — Венеция. Тая карта е плодъ отъ Птолемеевитѣ карти „астрономъ и географъ александрийски — Клавдий Птоломей“ — 160 — 180 сл. Хр. Тая карта е пълна съ класически имена, както и нѣкои съвременни и то отъ западна Македония, която по редъ причини е била по-добре позната на западниа свѣтъ. Градоветѣ Охридъ „Oxrida“ и Дебъръ „Dibri“ за първи пѣтъ сж отбелѣзани съ съвременни имена въ тая карта.

Това обстоятелство, заедно съ дописката на Цвѣтко Поповъ Поповичъ до Милоевича, както и съ израза на Барлета, че „*той билъ въ града Горни-Дебъръ*“ ни подсказватъ, че около края на XV, началото или къмъ срѣдата на XVI вѣкове, трѣбва да диримъ още нѣкакви положителни данни, по които да установимъ вѣрността.

И действително. Въ всички завоевани области отъ турцитѣ, често ставаха опустошения, придружени съ пожари, избивания и отвлечения. Западна Македония често е изпитвала тия ужаси, като сѣседна съ Албания, населението на която, приемайки мохамеданството, застана въ пълна услуга на завоевателя, за което получи безконтролни права.

Въ края на XVII в. (1689 — 1690) става австро-турската война ¹⁾

Презъ тая война, албанцитѣ взели живо участие на страната на Турция и не само въ своитѣ погранични райони, но и по цѣла северо-западна Македония нанесоха страшни пакости: разрушения, пожари, пленявания и избивания. Обеднѣли и запустѣли цѣли села. Разрушили и опожарили много манастири, кждето сж се съхранявали много писменни ценности. Въ района на Скопие, по долното

¹⁾ Селищевъ „Македонски кодики XVI—XVII в. стр. 9.

течение на р. Тръска, оцеляватъ монастиритѣ: „Успѣние Богородици“ — село Матка и „Св. Никола“ — село Шишинци, сѣществующи още преди навлизанието на сѣрбитѣ въ Македония 1280 год.

Имената на пожертвувателитѣ, монастиритѣ записвали за черковно поменяване въ спеціальни книги, наречени: *поменници-кодики*. Запазенія поменикъ на монастира „Успѣние Богородици“ — село Матка, по нѣкакви обстоятелства, попада презъ XVIII в. въ монастира „Св. Никола“ — село Шишинци и стои тамъ до края на XIX в. Отъ тукъ билъ взетъ отъ монаха на Дебърския монастиръ „Св. Иоанъ Бигоръ“, Харитонъ и го пренесълъ въ своя монастиръ, както за това съобщава М. Веселиновић (споменик X стр. 70). Тоя поменикъ е писанъ къмъ 1560-70 г. на основание пораншнитѣ записки. Въ него е отбелѣзано сѣщо отъ кжде е посетителя:

Дебр¹⁾

кадил'к дебрь село баница
21 об. (17—18 в.)
дебрь селѣ голевища 41 об.
(17 в.) (в Голобрдо).

ѡрахови^к 20, мѣсто ѡреховъ-
никъ дебрь 43

дебрь се^л сушица 41 об.
(16, 17 в.)

кади^л дебрь село томіане²⁾

Селищевъ на стр. 29 дословно пише: „Въ кодика на монастира Матка „Дебрь“ служи название не на градъ, а на мѣстность — кадил'ка. Така и въ Слепчанския кодикъ (вижъ списъкъ на села и градове въ тоя и други поменикъ) Тия паметници показватъ сѣщо, що въ Дебрь имало градъ „Ореховникъ“: „место ѡреховник. дебрь“ — по кодика на монастира Матка; „градъ орехови^{ки}“, „дѣбрь. ѡреховни^{ки}“ — по Слепчанския кодикъ.

Въ началото на XIV в. въ Ореховникъ имало монастиръ. Нъ, неговия игуменъ не заемалъ видно мѣсто, 12, после игумена на Тетовския и Гостиварския монастири.

Дневника отъ 1338 г. свидетелствува за черква „Св. Георгий“ въ Ореховникъ. „Сии Божѣстни храмъ създа с(е) въ име светого Георгија въ ѡреховницъ. . . въ лѣт(о) 6746. Потруди се рабъ Божи іеромонахъ Иоакимъ и іеромонахъ Симеонъ. Азъ Никола писахъ сије. Богъ да прости потрудившихъ се“ — Ч. Мариановић, монастиръ Св. Иоанъ Бигорског, Беогр. 1924 г., стр. 77, Л Стојановић, записи и натписи, IV, № 6015, стр. 7.

Не ще съмнение, що іеромонаситѣ сѣ били отъ мѣстното население. Тая записка, направена на каменна плоча, е

¹⁾ Селищевъ — „Мак. кодики“, стр. 22.

²⁾ Тамъ стр. 29 Селищевъ пише, що сега въ Дебърско нѣмало село съ такова название. Село Томяне било е, а и сега сѣществува — Долни-Дебрь, на 1 клм. с.-з. отъ Пешкопие.

намерена въ село Кърчища, недалеч от града Дебъръ. Мѣстоположението на Ореховникъ, записката точно не определя. По предание, той се намиралъ на мѣстото на сегашния градъ Дебъръ. (А. Алексиевъ, Етнографски бележки за полянитѣ, мияцитѣ и бърсяцитѣ. Сборн. за нар. умотвор. XXX, стр. 8); Ч. Маряновић, монастир Св. Иоана Бигоръ, стр. 77, Населя и порекло кн. 20 стр. 109 пише: „По доле отъ днешното село Трѣбище, въ коритото на р. Радика до XVIII в. съществувало село Орехово“. Селищевъ добава, че тукъ нѣма никакви следи отъ градъ. Само развалинитѣ на църквата показватъ, що тамъ било селище.

Църквата „Св. Богородица *Перивлента*“, която Охридчани я наричали монастиръ е построена въ 1295 г. Преди турското владичество е имала много имоти, които Стефанъ Душанъ съ грамота е потвърдилъ и освободилъ отъ всѣкакви данъци, въз основа на хрисовулитѣ отъ предишнитѣ царе, въ знакъ на благодарностъ къмъ Св. Богородица за излѣкуванието му отъ нѣкаква болестъ — История на Охридската Архиепископия — Патриаршия, отъ проф. Снегаровъ, стр. 423—426.

Църквата е владѣла между многото села отъ Охридско, Струшко и отъ Дебърско: Ябланица — (Дримколъ) и Хращани (сега Ращани-Поле) и *мѣста* (к н.) въ Луково, Заградчани, (Дримколъ), Горенци (Жупа) и *Ораховници* — Ст. Новаковић цит. сб. стр. 672.

Това Ораховници е, вѣроятно, града Ораховникъ. Какви сж били тия мѣста не се поменява; вѣроятно имоти сж били. Но и Ореховници не се поменява да е било градъ, а е турнато наредъ съ другитѣ села.

Нека пояснимъ, какъ и кжде е намѣрена тая плоча въ с. Кърчища. Селото Кърчища, което лежи въ западнитѣ поли на Кърчинъ планина, 9—10 клм. с.-з. отъ гр. Дебъръ, днесъ въ албанска територия, въ миналото е било едно отъ виднитѣ събудени български села. Дѣли се на две: горно и долно Кърчища. Д. Кърчища, днесъ е цѣло по албанчено. Г. Кърчища има останали още 22 кжши български. Изглежда, че това село е доста старинно. Има развалини, особено отъ стари черковища; една кула 4,4 м. градена отъ грамадни камъни, за два етаж. Днесъ сж останали само стенитъ, които сж толкова *дебели, че стѣлбата е въ самитѣ стени*. Тая кула носи име „*Кралѣтъ*“. Има още четири черкви, които днесъ населението посещава: „Св. Димитри“, „Св. Петка“, „Св. Спасъ“, „Св. Никола“, вънъ отъ черквата „Преображение“ на в. Кърчинъ — 2345 м. Тая черква се посещава само въ дена на празника. Постройката е стара и никой не знае нѣкакво предание, кога е правена. Едно предание казва, че тамъ живѣлъ духовникъ, който билъ погребанъ въ подножието на върха. Гроба стои и днесъ. Населението при посещаване на черквата, пали свещи и на тоя гробъ.

Преди дена на събора на в. Кричинъ, отиватъ работници, селяни, да правятъ ремонтъ на черковното здание. При единъ та-

къвъ ремонтъ на покрива, работниците намиратъ една плоча, голѣмина 50 50 см., на която имало отъ едната страна надписъ, който не можалъ да прочете никой. Извадено било преписъ отъ тоя надписъ и предаденъ още презъ 1907—8 г. въ музея въ София отъ Ангелъ П. Мерджановъ. Плочата е била свалена въ селото и за по-голѣма сигурностъ скрита въ една воденица. Намерението на Ан. П. Мерджановъ било да я пренесе въ София, Нъ поради труднитѣ пътувания това не се удало.

Презъ 1913 г. село Кърчища попада въ сръбска територия. Надписа на плочата ни дава Ч. Мариановић, стр. 15.

Относно сведенията, които дава А. Алексиевъ, основани на предания и въ които се преплитатъ селището „Радовникъ“ и манастирътъ „Св. Георги“, ще добавимъ, че и ние сме чували предания, отъ разни хора, въ различна форма, за че *грда Дебъръ е пренесенъ отъ старото римско селище „Граждани“*, което било и градъ и крепостъ, и сръдище въ Деборията. Исторически това не се потвърлява. Едно, поради това, че разрушението на Граждани, споредъ Ястребова, е станало много по-рано — въ времето на Хунското нашествие, а не въ време на турското завоевание и второ, за сръдище на Деборията, следъ Граждани, е служило селището на епископията — въ случая — Пешкопие.

Въпросътъ съ селището „Радовникъ“ и манастира „Св. Георгий“, развалинитѣ на който сж послужили за издигането на градския часовникъ и зенилебеговската кула, има нужда отъ по-подробни разяснения. По сведения, събрани отъ по стари дебрани се установява, че около тая зенилебеговска кула е намерена една икона на името на „Св. Георгий“, която била пренесена въ черквата „Св. Богородица“ и предъ която било наредено да гори постоянно кандило. Сжшитѣ тия хора казватъ, че нѣкъде тамъ е имало и черковище но никой него знае точно кжде е, защото тая махала била турска и никой не е смѣялъ да ходи. Мѣстността на Тикварци обраснала въ гора, е доста стрѣмна. Тукъ-таме има поляни. На тия поляни нѣкога сж били строени бачии. Преданието казва, че тия бачии получавали млѣкото отъ овцетѣ, които сж били на търла въ балканътъ, по нѣкакви дървени корита, останки отъ които имало и днесъ. Преданието сжщо казва, че цѣлата тая мѣстностъ и по на северъ Пашина ливада е била обраснала съ гора и една частъ отъ нея се наричала „Мечкино“, вѣроятно имало е мечки.

Бегло е минатъ и въпроса за старитѣ черковища: „Св. Никола“ и „Св. Петка“ които били обърнати въ джамии. После, въ 1913 г. джамията „Св. Петка“, бѣ превърната въ черква.

Ястребовъ въ своята обиколка, разглежда всички старини въ гр. Дебъръ и селата Пианецъ и Градецъ, около които дири черква „Св. Никола“, за да се увѣри въ казано отъ Дучича, за че при черквата „Св. Никола“ въ гр. Дебъръ, е била основана катедрата на Дебърската епископия. Но, ненамира нищо подобно. Ние видѣхме, че спорътъ по тоя въпросъ свършва съ отказа на Дучича отъ своето убеждение. Отъ друга страна, при една разкопка около гробищата отъ деца, между които е билъ и Сиянъ

Апостоловъ, е намѣрена една икона на името на „Св. Никола“, въ една зидна камара. Други нѣкакви основи, около тая зидна камара не сж намѣрени. А и тая камара е била въ обикновенъ зидъ. Въ послѣдствие, тамъ е направено една малка черквица за гробищата на името на „Св. Никола“.

Всѣки случаи, колкото и да сж затрити следитѣ отъ стари постройкы, колкото и да сж промѣнени преданията, все ще има нѣщо вѣрно, за че тамъ нѣкаже на мѣстото или около легновището на гр. Дебъръ, е имало селище, което не ще съмнение, не е могло да бже безъ богомолни домове и други постройкы.

Въ поменика на Слѣпчанския манастиръ (Селищевъ „Мак. Кодици“ стр. 67 и 76) намираме богомолци отъ дебърския край, които сж посетили манастира, вписани въ поменика по мѣсторождение и времето на посещението.

Това ни дава възможность да установимъ названията на градове и села за извѣстно време.

За насъ е важно, че въ поменика, който е отъ XVI в. или точно отъ 1544 година между много села на Дебърския край има и градъ Орховникъ така:

гара^д Орехови^к 43 об., Ореховни^к 97 об.,

дебър. Ореховни^к 179 об.

Селата сж показани така:

дѣбрь. село Кръчища

дебър. село Стеблево или Стеблѣво

Дебър. Хращани—сегашното Рашани и пр.

На стр. 76 намираме дословно написано:

„В XVI-м. в. в. районе нынешнего города Дебра или на его месте находился город, называвшийся „Орехвйник“ а название „Дебр“ служило для обозначения местности. Такое указание представляет и кодик, монастыря Матка (в. горе).

Въ паметника на манастиря Трескавецъ (тамъ стр. 146 и 149). намираме сжщо такива богомолци отъ Дебърския край, показани вече отъ XVII в. така:

Дебрский край.

(3^д_е) дебър 10

кръчища 11 об. нын. Корчища, Горно и Долно.

вѣйща 11 об. — нын. Вичища в Голобрде.

Зографския поменикъ, който е отъ 1527 до 1728 г., съдържа имена на богомолци, които сж дали по 10 сребърника. Ония страници, които съдържатъ имената на дебрани сж вписани следъ 1706 година. По мѣстожителство и рождение, записанитѣ въ поменика лица сж разпредѣлени по групи на народности:

българска, сръбска, гръцка и една обща за Св. Гора. Това придава на този поменикъ голѣма важность за етнографското представяние на балканскитѣ страни, презъ срѣдата на турското владичество.

Врѣбани — Димо Яно	}	<i>Българска земя</i>
Дебре — Георчо, Секули, Маноила		
Косоврасти долно — Стоянъ Проданъ Петъръ, Богдана		
Гра ^д Дебре — Милоша, Косту, Грекли, Хр'бели (жрбели) Колю Милаца	}	<i>Сръбска земя</i>

И. Ивановъ „Български старини изъ Македония“ Стр. 511, 522.
Интересна е добавката: *Българска и Сръбска земя*. Вѣро-
ятно линията на гр. Дебъръ означавала граница—източно, българска,
и севеверо-западно—сръбска земя, както е била границата въ вре-
мето на Карли Марка.

Отъ тия неоспорвани исторически сведения правимъ заключе-
ниѣ, че думата „Дѣбрь“, видоизмѣнена въ „Дебъръ“, „Дебри“,
„Дебрѣхъ“, „Дебория“ е стара дума дадена на новъ градъ—Дебъръ,
на мѣстото на когото, или около него, е имало по-старъ градъ
Ореховникъ. Следователно, твърдението на нѣкои автори, че града
Дебъръ е старъ градъ е погрѣшно.

Че Дебъръ не е старъ градъ личи и отъ следното: Първитѣ
признаци сж липса на всѣкакви стари постройки. Всички постройки
личатъ, че сж нови. Никакви стари постройки или развалини, които
да напомнятъ или даватъ видъ че сж останали отъ нѣкаква по-стара
епоха—римска, българска или византийска, нѣма. Даже черквитѣ
на брой две личатъ, че сж нови, т. е. отъ епохата на турското
робство. Черквата „*Св. Богородица*“ е построена на по-старата та-
кава и освѣтена въ 1872 год., (А. Алексиевъ; „Етногр. бележ. за
полян. и пр. стр. 6 пише: тя е градена въ 1867 г.“) По-старата
такава е била малка и дълбоко въ земята. А това показва, че тя е
строена презъ турско време.

Черквата „*Св. Петка*“ е преобърната отъ джамия презъ 1913
год. отъ сѣрбитѣ. Предположението, че тая джамия била нѣкога
черква не се потвърдява, по липса на черковни празници. Българ-
скитѣ гробища, които иматъ видъ, както и въ селата, не даватъ
нѣщо старинно. Всички конаци на разни: аги, бегове и видни граж-
дани турци, сж обикновени кжщи, построявани съ тѣхното пре-
селване и установяване въ града.

Градския часовникъ е постройка турска — висока за да
може да се чува отъ населението биенето на часовника. Турцитѣ
строеха такива постройки въ всички градове. Що се касае до за-
нилебеговската кула, формата на която неотговаря на нѣщо отъ
старата християнска епоха, поради липса на врати и прозорци
отъ източна и западна посока, а има такива отъ южна и северна;
мѣсторазположението ѣ даже, не е пунктъ, който да дава видъ за
защита или отбрана. Вжтрешността ѣ била раздѣлена на стаи и
тамъ сж живѣли турски семейства.

Нѣма и никакво предание за нея.

Всичкитѣ по-стари родове на българи въ града Дебъръ къмъ началото на XX в. наброявали се приблизително около петдесетъ. Мнозина отъ по старитѣ хора, отъ тия родове, разправяли, че сж преселени отъ селата на Малесията, Долни-Дебъръ, а нѣкой даже отъ Матъ.

Селищевъ Славянское население въ Албании стр. 90 пише: „Много славянски семейства дошли отъ Албания на изтокъ въ Македония — Мала-рѣка, Дебърско“. Село Росоки — 49 семейства; *Трегонче* 7; Лазорополе — 42 и Трѣбище — 16. Въ село Никифорово живѣли фамилии преселени отъ Люра и Матъ: Матовци, Мацановци, Раличевци и Веляновци

Селата Горна и Делна Вапа¹⁾ — Жупа, по разказа на Гюрчинъ Велевъ²⁾, предаденъ му отъ праѣдото, сж били прѣселени отъ

¹⁾ Думата Вапа, г. Делирадевъ въ в. „Миръ“ брой 10695 отъ 14 мартъ 1936 г. казва, е име на: долъ, езеро и върхъ. Такова име се мѣрка въ Рила и въ Редопитъ. Село Дорково, Чепинско, имало общинска гора Вапитъ.

Проф. И. Ивановъ — Старини въ Македония стр. 83, казва *Вжна* — горна и долна — села въ Дебърско — въ миналото така сж се произнасяли, а сега *Вапа*. Всѣки случай тая дума е отдавна излѣзла отъ народната память и никой нищо опредѣлено неможе да каже, даже и като народна етимология.

За старославянска е посечена въ речницитѣ на Срезневски и Горяевъ, въ смисълъ на лука, локва и езеро. Въ речника на Д. Благоевъ и Г. Миндовъ (руско-български) е дадено значение вапа — боя — вапсвамъ. Най-вѣрното е да се приеме — локва, езеро. Вапа по албански значи горещо.

Отъ с. Вапа е родомъ попъ Георги Граматикътъ който преписалъ Битолския триодъ — трипѣсникъ. Писмото на този трипѣсникъ е *Кирилско*, прошарено съ *глаголски* редове, а това показва, че този запазенъ паметникъ е отъ XII вѣкъ — Български старини въ Македония отъ проф. И. Ивановъ, стр. 452. За насъ е важно, че селото Вапа, което попъ Георги пише *Вжна*, е старинно село, което съществувало и въ XII в. Вѣроятно, при преселванието на българи отъ покрайнинитѣ — Гърлата и Матъ, заемани отъ албанцитѣ сж се образували две села — Горна и Долна Вапа.

²⁾ Това преселвание е станало приблизително къмъ 1720 г. Преданието казва, че въ онова време въ с. Зърчанъ, на дѣсния брѣгъ на р. Видозвежда, притокъ на р. Окшукъ въ покрайнината Грика-маде, е имало фамилия Смилкови отъ два братя — Раде и Трифунъ. Последния е билъ свещеникъ, Църквата въ селото се казвала „Св. Богородица“. Миналото на тѣхния баща Смилко се крие въ неизвестността.

Въ тия времена албанцитѣ, които приемали мохамеданството, получавали и права на господствующа нация. Албанцитѣ идели отъ Матско и се установявали въ по-източнитѣ покрайнини, кждето намирали за по-добре. Неще съмнение, преди всичко „Гърлата“ — „Гри-

село Зърчанъ — Грика-Маде. Всѣки единъ отъ тия родове, заселени въ градъ Дебъръ сж запазили, не само своя патроненъ празникъ (родовъ) на нѣкой светия, но и общия на селото отъ което сж дошли.

Вънъ отъ това, диалекта на гражданитѣ отъ градъ Дебъръ, осезателно се различава отъ единъ родъ до другъ. Това показва, че тѣ идатъ отъ разни покрайнини и че пълна асимилация не е станала.

По доле даваме списъка на тия родове съ обозначение на нѣкой отъ тѣхъ селото отъ кждето сж дошли. За другитѣ, обаче, преданието говори, че и тѣ сж отъ селата, но точно не се помни, кой родъ отъ кое село.

Преселвали сж се и албанци отъ видни фамилии, а и потурчени българи, понеже чувствували стеснение да останатъ между съселанитѣ. Майката¹⁾ на една потурчена българска фамилия, отъ село Голѣмо-Острени, Голобърдо, неискала да се преселва въ градъ Дебъръ и останала въ село безъ да се потурчи. Нѣщо повече, нейния заветъ е билъ свещеникъ да я погребее. И действително, единъ прекрасенъ день попъ Арсо Мартиновъ отъ гр. Дебъръ е билъ заведенъ да погребее починалата стара. Свещеника е билъ посрещнатъ и изпратенъ съ всички почести на духовно лице.

китѣ“, Понеже на първо време нѣмали богомолни домове, то искали отъ българитѣ да имъ разрешатъ по очередно да се молятъ — една недѣля българитѣ, една недѣля тѣ, или едната страна на черквата българитѣ, а другата — албанитѣ, Вѣрно е, че това изселване на българитѣ не е ставало насилствено, но е било принудително,

Родословието на тая фамилия следва така:

Смилко — синове Раде и Трифунъ. Раде съ своята фамилия се преселва въ покрайнината Жупа, село „Вапа“. Трифунъ, въпрѣки, че е свещеникъ, остава и се потурчва. Получава името „Шеихъ“, а черквата става „Теке“.

Раде има синъ Смилко, той има синъ Тръпко, а той — Велю, а последния има синъ Гюрчинъ. На албанската фамилия отъ с. Зърчанъ Шабанъ Лешъ, кумъ е билъ Тръпко Смилковъ, който винаги, при случай, е билъ каненъ съ особена церемония и съответни подарѣци да иде въ село Зърчанъ и поставя имена на децата.

Понеже Тръпко умира на 106 години и при неговия животъ никой не могълъ да се отдѣли, то неговото семейство е станало цѣла задруга отъ 146 души.

Въ село Зърчанъ имало и днесъ родове съ имена:

Лазаровци, Мирковци, Дуковци и пр.

Презъ 1908 г. Гюрчинъ Велевъ среща въ гр. Дебъръ единъ младежъ, пратенъ отъ младотурцитѣ отъ Цариградъ, като тѣхенъ агитаторъ, отъ фамилията на свещеника — Шейха, Трифунъ отъ с. Зърчанъ,

¹⁾ Елена се е наричала майката на Далипъ Якимъ.

СПИСЪКЪ

На фамилнитѣ имена (родове), които населяватъ
градъ Дебъръ.

№ по редъ	Наименование	Отъ гдѣ идатъ
1	Аговци	
2	Бояджиевци	с. Жрбеле — Горни Дебъръ
3	Баковци	" "
4	Бачевци	
5	Буровци	с. Жрбеле — "
6	Върляковци	
7	Гоядаровци	
8	Гръдниковци	с. Тучепе — Голобърдо
9	Домазетовци	
10	Джиковци	
11	Джумковци	с. Градъ — Елевци
12	Жорновци	
13	Куновци	с. Староецъ—Долни-Дебъръ
14	Казанджиовци	
15	Кешировци	с. Староецъ—Долни-Дебъръ
16	Кърпачовци	
17	Коларовци	с. Жрбеле — Горни Дебъръ
18	Колецовци	
19	Кьорпуловци	
20	Куркеловци	
21	Кърделковци	
22	Клопчевци	
23	Коливолювци	
24	Мазниковци	
25	Миовци	
26	Ошавковци	
27	Панчевци	с. Търнойнци—Гор. Дебъръ
28	Мандаловци	
29	Поповци	
30	Пичаковци	
31	Пъбовци	мах. Пъбовци — Жупа
32	Пържовци	
33	Пелтековци	
34	Топаловци	с. Староецъ—Долни-Дебъръ
35	Томовци	
36	Тантуревци	
37	Симеоновци	
38	Хаджиевци	

39	Цинцаровци	
40	Цигудевци	
41	Чадаковци	
42	Чаракчиевци	
43	Чочковци	
44	Чучуковци	
45	Чокеревци	
46	Чикерчевци	с. Сушица — Горни-Дебъръ
47	Чопкаровци	
48	Шориковци	
49	Шулайковци	
50	Шапардановци	
51	Торбаровци	с. Клабучиша — Гор. Дебъръ
52	Якшовци	с. Жрбеле — „

Преселванията отъ селата въ града Дебъръ се засилватъ презъ миналия XIX в. особено въ времето на Джелалединъ бегъ Охридски, Мустафа Паша Шкодрански и главнитѣ разбойници Османъ Мура и Дервишъ Муца отъ Долни-Дебъръ или Матъ. И днесъ се пѣе народна пѣсень, за че Кузманъ кариманъ, Джелалединъ беговъ капитанъ, билъ назначенъ отъ меджелисътъ кърсердаринъ на Охридската казаа, на Гюргинската планина:

„Муратъ хайдука да хване,

Съ него Гола Дервиша“

за да отърве райята отъ тия разбойници.

Годинитѣ отъ 1810—1831—32 сж най-тежки за българщината въ западнитѣ покрайнини на Македония, особено въ Дебърско.

Върлуванието на два пжти холерата — 1810—1816 г. не само размѣсти, но и разрѣди населението.

Повелята отъ 1821 год. за събиранieto на оржжието отъ християнското население, обърна го въ сжщински роби — никаква закрила отъ никого. Презъ 1828 г. „*Кефилнаметата*“ — първенцитѣ да подписватъ гаранции за пълната покорностъ на населението.

Продължителната борба на Мустафа-паша Шкодрански за самостоятелностъ, направи голѣми размѣствания въ населението, а взиманието на хранитѣ за войскитѣ му, както и за редовния султански аскеръ, докара населението до просия. И най-после презъ 1832 г. налага се новъ режимъ — въвеждане за християнското население воененъ данъкъ — „*беделъ*“, понеже нѣма да отиватъ войници. Турцитѣ и албанцитѣ не плащатъ тоя данъкъ, но за това пакъ отиватъ войници. — Тоя данъкъ исплашилъ християнитѣ и за това тѣ почнали да се турчатъ. Като положително се предава следното предание:

Попъ Стаматъ отъ с. Дрѣнокъ — Дримколъ и Гюрчинъ Кехая отъ с. Лазарополе — Мала-рѣка, явили се предъ пашата въ Де-

бъръ и откупили тоя данъкъ, като спайлъкъ. Първия за покрайнинитѣ по лѣвия брѣгъ, а втория, за ония по-дѣсния брѣгъ на р. Черни-Дримъ. Цѣльта е била, тоя данъкъ да бѣде разхвърленъ на българското население по единъ начинъ поправилень и по лекъ за да не би на населението да се види тежко, което до тогава не е плащало данъкъ. Въпрѣки това, населението почнало да се потурчва. Знае се положително, че село *Лешничани* — Голобърдо, тогава цѣло се е потурчило. По другитѣ села отдѣлни фамилии приели мюслиманството. Въ тия времена сж станали голѣми премѣствания отъ селата къмъ гр. Дебъръ и по на изтокъ въ Македония. Това премѣствание, обаче, продължило презъ цѣлия XIX в. Преселванията, а и потурчванията сж ставали най-много подъ натиска на зулумитѣ: грабежи, отвличания въ пленъ или убийства. На мѣстото на българскитѣ семейства веднага сж се настанявали албанци и по този начинъ сж се опразднили цѣли покрайнини.

Ония фамилии, които сж се заселили въ Дебъръ сж запазили Фамилни имена на селата. Ето всички тия Фамилни имена на брой 35.

1. Кочишки
2. Папранишки
3. Дългачки
4. Осолнички
5. Вапски
6. Баланечки
7. Пѣйовци
8. Пасинечки
9. Брошички
10. Парешки
11. Горенички
12. Райчки
13. Косоврашки
14. Граделешки
15. Кривски
16. Амски
17. Пиянички
18. Банишки
19. Клубучишки
20. Сушички
21. Кърчишки
22. Макеларски
23. Обочки
24. Попинарски
25. Жрбелски
26. Деолянски
27. Граждански
28. Сърпешки
29. Вичишки
30. Голейшки

Всички тия села сж отъ
покрайнината Жупа

Всички тия села сж отъ пок-
райнината Горни-Дебъръ или
сегашно Поле.

Села отъ покрайнина Голѣмо-
Гърло-грика-маде

31. Радоешки
32. Заборски
33. Остренски
34. Тучепски
35. Отишански

Селата отъ покрайнината
Голобрдо.

Преселвания отъ Дримколскитѣ села не ставатъ, а и потурчвания нѣма. Причинитѣ сж ясни — Голобрдо, въпрѣки, че пострада много, нѣ не позволи на албанцитѣ да го прегазятъ.

Сжщото нѣщо става и въ Мала-рѣка — потурчвания нѣма. И тамъ, Голѣма рѣка запази Мала-рѣка, (оная на лѣвия брѣгъ на р. Радика). Но, преселванията отъ Мала-рѣка ставатъ и все въ източна посока — Крушево, . . . Велешко и на изтокъ.

Който иска да проследи преселническото движение отъ Дебърско необходимо е да прегледа студията на г. Яранова — Македонски прегледъ год. VII кн. 2 и 4 отъ 1932 г.

Едно нека се знае, обаче, че къмъ времето на дохожданието на турцитѣ покрайнинитѣ: *Малосияша* (черногорieto) и *Долни-Дебъръ*, като съседни съ албанскитѣ: *Матъ*, *Люра* и *Люма*, сж били примѣсени и съ албанци. Съ приеманието на мюслиманството, албанцитѣ почватъ да натискатъ въ източна посока и къмъ края на XVIII и началото на XIX вѣкъ, тия мѣста сж поалбанчени.

Следъ това доде редъ на: *Голо-Бърдо*, *Горни-Дебъръ* и *Горна-Рѣка*. Въ Голо-Бърдо станаха потурчвания. Горни-Дебъръ потурчвания нѣмаше, нѣ нахлуха албанцитѣ, а българитѣ се изселиха — повече въ гр. Дебъръ и на изтокъ. Горна-рѣка за да се избави отъ злодеянията на албанцитѣ отъ съседната Люма, прие албанския езикъ и станаха доста потурчвания.

Жупа пострада още съ дохожданието на турцитѣ 1467 г. Населението на голѣмото село *Янбори*¹⁾ бива изселено въ елбасанско, а на мѣстото му биде населено турско и селото преименовано на Коджаджикъ. Близко до това село се намира старата крепостъ „*Свѣтиградъ*“, която турцитѣ следъ дълга обсада взеха въ 1449 г. Днесъ въ Жупа има 7—8 села турски, частъ отъ които следъ голѣмата война, се изселиха въ Турция — Азия

Границата между Албания и Югославия, раздѣля, приблизително, Дебърско на две. Въ албания останаха българи въ 10 села — 8 *Голо-Бърдо* и 2 *Горни-Дебъръ*. Въ Югославия останаха българитѣ, безъ ония, които успѣха да се изселятъ следъ катастрофата презъ 1918 год.

Нуждно е да се установи по турскитѣ официални книжа кога въ гр. Дебъръ се установява административно управление. Исторически се установява, че въ 1478 г. крепостъта Кроя — столицата на Скендербега, се здава на Санджаки Дибра, обаче кжде е седалището на санджака не е известно.

¹⁾ По турския седжилъ — кютукъ, селото се е наричало *Янбори*, което Г. Баласчевъ вади, че произлиза отъ трако-иллиро-романски елементъ: *Янборина*.

мѣстото му заселиха турци и го нарекоха *Коджаджикъ* — Коджаджикъ, — дѣсниятъ брѣгъ на рѣката.

в) *Граждани* — по пѣтя Дебъръ-Призренъ, е било срѣдище на Деборията, унищожена въ време на Хунското нашествие — дѣсниятъ брѣгъ на рѣката.

г) *Крештъ* — на лѣвия брѣгъ на рѣката — по пѣтя Матъ-Дебъръ. *Равенъ* — въ Горни-пологъ, кждето се събирали пѣтищата, идящи отъ: Дебъръ, Горна-рѣка и Гостиваръ.

12) Турцитѣ завладяватъ Скопие въ 1392 г., а Охридъ въ 1408 г. и съставатъ бази за движения — Дебърско и Албания.

13) Първото нахлуване турцитѣ въ Дебърско праватъ въ 1444 г. — при крепостта *Заградъ* — сж разбити. Сжщото време печелятъ сражението при Варна — Владиславъ Варничекъ.

14) Второ нахлуване праватъ въ 1448 г. и при равнината *Оронище*, около сегашния градъ Дебъръ, пакъ сж разбити.

15) Въ 1449 г. самъ Султанъ Муратъ, съ грамадна войска обсажда крепостта *Свѣтиградъ* и я превзема! Борбата се води ожесточено и промѣнливо, докато въ 1464 г. въ едно сражение Мойсей-Дебърски пада въ пленъ. Закаранъ въ Цариградъ и тамъ е погубенъ, а Дебърско влиза въ пространнитѣ турски владения.

16) Града Дебъръ тогава не сжществувалъ. Около него е имало селище, наречено *Орѣховникъ*, което турцитѣ разрушавагъ за да нѣма поменъ отъ поражението имъ въ 1448 г. Това е станало въ края на 16 или 17 в. Така че града Дебъръ е новъ градъ на старо селище. Покрайнината „Дебъръ“ дала името на града.

17) *Долни-Дебъръ* — сжщо име на покрайнината, старото име е *Пескопие*, първото седалище на *Дербърската Епископия*, основана въ 1090—1100 г. въ манастира Св. Никола, която дала и името на селището. Източната граница на епископията — III.

18) Въ с. *Родостуше* — Ростуше, коритото на р. Радика, се намира най-стария храмъ „*Успѣние Св. Богородица*“ и манастирътъ, кждето въ 1015 г. е пратенъ на заточение, сваления отъ патриаршеския престолъ Иоанъ Дебрининъ и извиканъ повторно въ 1018 г. за първий архиепископъ на Охридската архиепископия. Селата *Ростуше* (Родостуше) съ черквата „*Св. Пречиста Богородица*“ и *Тръбище*, споменаватъ се въ грамотата на Иванъ Кастойта, бащата на Скендеръ бега, като лични негови владения, вѣроятно, получени като зестра при оженванието му за дъщерята на Положкия боляринъ, *Воисава*. Тая грамота е отъ 1426 г. — Новаковић. законъ споменици, стр. 467.

19) Манастира „*Св. Иоанъ Бигоръ*“ е основанъ въ 1020 г., когато *Иоанъ Дебрининъ* е архиепископъ и трѣбва да се предполага съ голѣма вѣроятностъ, че е нареченъ на негово име, за голѣмитѣ му заслуги къмъ народа и държавата.

20) Следъ покоряването отъ турцитѣ, тоя край е подлаганъ на жестокости и опустошения — тогава и манастира е изгоренъ. Възобновенъ е 1743 г. отъ иеромонаха *Илариона* и отворено килийно училище. Презъ неговитѣ двери сж минали първитѣ будители

— *Иоакимъ Кърчовски, Кирилъ Пейчиновски*, архимандрититѣ: *Анатоли и Иларионъ*, Митрополитъ *Партени Нишавски*, *Хаджи* попъ *Теофилъ*, *Козма Пречистански* и всички духовници и учители отъ западна Македония. Въ неговата ограда молитва къмъ Бога не е произнесена на чуждъ езикъ.

Почватъ се отваряние на училища и по селата.

а) Въ 1833 г. Терзийския еснафъ, членоветѣ на който сж дебрани, повикватъ монаха Исаия, отъ Руския метохъ, да обучава децата имъ — Солунъ.

б) Въ 1858 г. Килийното училище въ с. Лазарополе, съ 120 деца, при учителъ Маринъ.

в) Въ 1866 г. — училище въ гр. Дебъръ.

г) Въ 1867 г. — селата Гинеецъ, Кленъе и Галичникъ.

д) Въ 1868 г. селата Дренокъ и Осой.

е) Въ 1870 г. — селата Нерезе, Ябланица. Луково, Модричъ и Стеблево.

На 1 септемврий 1863 г. е подадено до султана *Абдулъ Азиси* жалба отъ *Епархията* — Дебърско и Кичевско, противъ гръцкото духовенство и непризнаване на патриаршията.

Магзара скрепенъ е съ подиси и седъмдесетъ и два печата на градове и села.

Събитията 1912 г. завариха въ Дебърско:

Митрополитъ, името на когото остава да звучи високо въ българската история — *Козма Пречистански*, училищенъ Инспекторъ на окръга, три — класни училища, самостоятелни общини и пр.

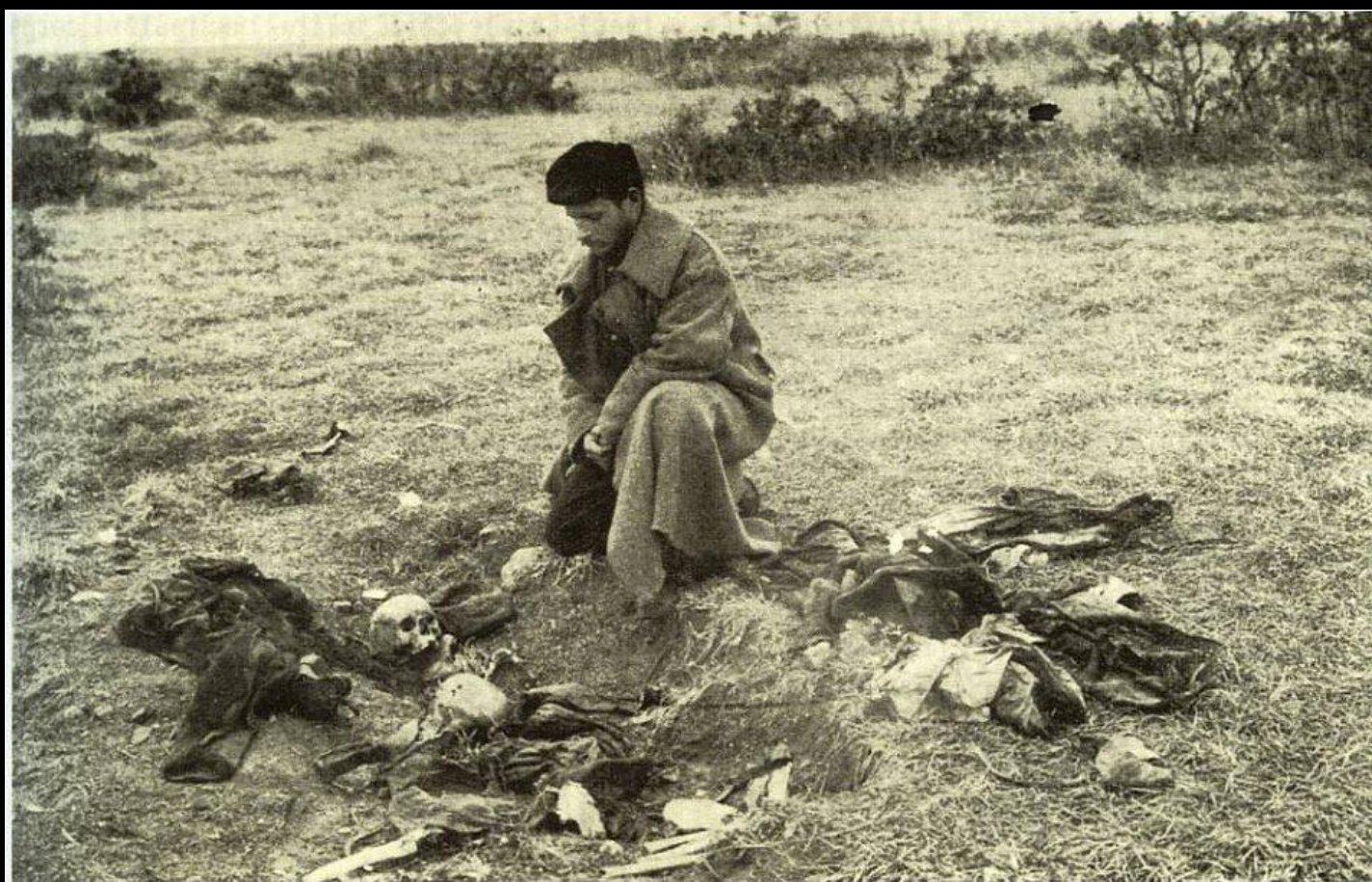
Днесъ въ албанска територия сж селата: Стеблево, Кленъе, Гинеецъ, Требища, Вормица, Мало-Острени, Тучепе, Пасинки, Кърчища и Жрбели.

Още стотици книги на дейци родени
в географска област Македония
може да намерите на:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски“
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres